

E L V E K É S M Ű V E K

Fekete kolostor.

Gondolatforgácsok Kuncz Aladár művéről.

«Zavarva lelkem, mint a bomlott cimbalom . . .» Halálának árnyéka után rám esett művének óriási árnyéka. Olyan parányként állok ez ikerárnyak alatt, hogy alig merem szemem rájuk emelni. Hogyan nyuljak csak kevéssé méltó kézzel is a szenvedések szimfóniájához, mely életéből is, művéből is átzeng már az örökkévalóságba? Hol fogjam meg a majdnem megfoghatatlant? Motivumok kavarnak bennem. Egymásután és egyidejűleg is szembekerülök a jóbaráttal, a kritikussal, a művésszel, a harcossal, a szenvedővel, a halottal. Az emberrel, aki megfoghatatlanul nincs immár és a művel, mely megfoghatatlanul van és lesz. Olyan csoda mind a kettő: az ember elmulása és a mű születése, mondhatni: egy időpontban.

2.

Visszanézek a Fekete Kolostor roppant épületére. Néha élesen rajzolódik a szemhatárra, máskor ködösen, elmosódva. Keskeny földsáv köti össze a szigetbörtönt az étellel, az is csak apály idején járható. Körül a végtelen víz, a rabtartó óceán, sok-sok Napoleon Szent Ilonája ez. Hiszen mindenki lehetne a maga életének fejedelme.

3.

A vízió megvillan és eltűnik. Nehéz nekem ennek a műnek az «ismertetéséhez» fogni. Úgy érzem magam, mint egy nagy, fárasztó alpesi túra után. Valaki vezetett. Rettenetes örvények szélén, halálos hágókon fel, meredélyeken le borzasztó szépségű kilátókig. Láttam a vadon minden részletét. Kimondhatatlanul sokat, leverőt és felemelőt. Beszélni kellene róla. Hol kezdjem? Perspektívában látom már csak néha az egész hegyvidéket messzi, biztonságos pontról. A gondolataim elfoszlanak, mint havason a felhők. Lebegve szállanak. tévovázva leereszkednek megint, megülnek itt-ott. Így keresik Őt, így keresik művének örök értelmét. Az ő nagy, bús viharfellegei így tépődnek apró darabkákra kezemben. Szikláik elporlanak s mint késett göröngyök tompa nessel koppannak koporsója fedelén.

4.

Mi ez a mű? «Wahrheit und Dichtung?» Azt hiszem, maga a meztelen istennő, az irgalmatlan és kendőzetlen «Wahrheit» mindabban, ami a történet, az alakokat, a miljót, a francia internáltság egész rémmeséjét illeti. Kezdve attól a pillanattól, amikor a kis breton fürdőtelepen üdülő gondtalan fiatal tanár a világégés számumszelének első izzó lehelletét megérzi egészen addig, amíg megtört testtel és lélekkel megérkezik öt év kínjai után a csonka és vörös Magyarország fővárosába: csupa szigorú tények sorakoznak egymás mellé. Az objektivitás acélsodronya ez. De ahogyan az író ennek a láncnak részecskéit egymásba illeszti, ahogy finom, szinte személytelen lírával kíséri, ahogy észrevétlenül szimbolummá színesíti, ahogy a lánc vasszemeiből kivirágoztatja

lassan és szemérmesen önnön vére gyászharmitos rózsaszirmait : ez a «Dichtung». Főlényes és drága, diadalmas művészet.

5.

Klasszikusnak merem mondani Kuncz Aladár művét. A világ legvadabb és legőrültebb romantikájából, leggonoszabb és legszemérmetlenebb realizmusából kristályokat metszett ki. A fegyelmesség, emberi és művészi mérséklet, türelem, jóság, megalázottságban is férfias önérzet ragyogó mintáit. Egy sikertelen szökési kísérlet hátborzongató Monte Christo-i témáját úgy írja meg, hogy a várpincék és földalatti rejtett folyosók dohos penészszága orrunkat facsarja, a nyers valóságíz folyton eszméltet, hogy a foglyoknak ez a képtelenül elszánt vállalkozása nem képtelenség.

6.

A lírikus bennem néha tusakodott vele. A primitív szubjektivitás a főlényes objektivitással. Úgy éreztem : kiaknázatlanul hagy helyzeteket, képeket, alakokat. Rajzol, fest, nyugodt mozdulattal, mikor égni, lobogni, áradni, jajgatni, fenyegetőzni, egészen, mindenestől kiömleni kellene. Később beláttam : mennyivel nagyobb dolog el nem pazarolni a meleget; visszafojtani, mederbe, keretbe szorítani a lávát, a jajt, a vért. Csak ritkán húzni fel a legszemélyesebb zsilipeket. Mikor először ír levelet a fogságból Apjának, mikor a félelmes távolbaérzéssel Apja halálát éli át, mikor a templom kis Mária-szobrának alakját az örök női ideálnak minden földöntúli vonásával ruházza fel. Mikor az első temetésen rögtönözve beszél árva fogolytársa felett. Mikor szabadon engedti a rabmadarat, melyet magának akart nevelni. Mikor nyomorúságok és borzalmak állati sors és lelki keresztrefeszítettség közt kivirul az ártatlan, légies szép idill az amerikai leánykával, semmi és mégis minden. És ő, mintha élete titkát vallaná meg percre ezzel kapcsolatban : «Soha még így szemtől-szembe, soha még ilyen tündöklősugarasan nem láttam felém jönni a boldogságot és soha még oly világosan nem éreztem, mint ebben a pillanatban, hogy én a boldogságot nem tudom elérni, megfogni soha» . . .

7.

A nő . . . Noirmoutier és Ile d'Yeu látóhatárán szigetbörtönök mellett néha lengő, párás távolságban, ritkán forróbb közelségben kísért egy-egy nőalak. Néha szegény rabok elgyötört, kiéheztetett érzékeit rohanja meg, máskor az elzártak, eltompultak, kényszerasztékák szelíd álma csak. Sohasem teljesülés, mindig elérhetetlen vágy marad. Ezeket a kísértéseket — durvaságra, nyers erotikumra csábító jeleneteket — Kuncz Aladár annyi finomsággal, izléssel, megértéssel, de tartózkodó mértékkel festi, mint a nyomorult férfiak egymás közötti szerelmét. A homoszexuális élet különös borzalmi patkányok és baglyok sötét üzekedését juttatják eszébe, de menekül előlük magasabb szférákba. A könyv egyik legszörnyűbb fejezetét így fejezi be : «Néma és halott volt az udvar. Holdfényes felületén csak a bagolycsoportok nyugtalan árnyékai rajzolódtak le. A fekete madarak ördögi mámora felett pedig ragyogó tisztasággal, az örök törvények szent nyugalmában mosolygott a csillagos égbolt».

8.

Hihetetlen, hogy mennyi figurája van ennek a műnek, csupa valódi nevén nevezett élő alak. Igazán a nyomor légiója. Az én emlékezetem és képzeletem

belefáradt valamennyit nyomon kísérni, amíg olvastam a könyvet. Pedig szinte valamennyi elég érdekes ahhoz, hogy az olvasó változatlan figyelemmel kísérje. Kuncz Aladár nem fáradt el őket folytonosan szemmel tartani. Tíz év után olyan frissen és elevenen hozta elő valamennyi internált társát a nyomorúság mélységeiből, hogy ezen nem lehet eléggé bámulni, bármily hosszú ideig volt velük együtt. Egy-egy ecsetvonással, jellemző színfolttal varázsolta elő őket, élőket és halottakat. Arckifejezés, testtartás, mozdulat, furcsa szokás, ahogy ki-ki beleilleszkedett a közös sorsba, lázadt ellene, aztán ismét beleroskadt, ócska ruhadarabok és kopásnak indult lelkek: semmi sem kerülte el az író figyelmét. Született regényíró, mert született megfigyelő és emberábrázoló. Nem maradt elég ideje lirai töprengésekre, annyira másokkal és másokon keresztül élte fogsági életét.

9.

Ebből a többiekkel együttélésekből, szenvedésből nőtt ki aztán a könyv leg-hatalmasabb víziója, összefoglaló erejű nagy szimboluma: *A fekete barát*. Azok, akiket a fogság kényszere egymásra utalt, a szörnyű szenvedések és megaláztatások összekovácsoltak, egyszer arra ébrednek, hogy ők voltaképpen egyetlen lényt és pedig felsőbbrendű lényt alkotnak. Mindig, amikor együtt valami jót, szépet, nagyot tesznek, látnak, akarnak, éreznek, megjelenik a misztikus lény, A fekete barát. Minden fogoly része neki, de ő mindenkinél több és nagyobb. «Ha egyesek közülünk betegek, ő mindig egészséges. Ha egyesek gonoszok, ő mindig jó. Ha egyesek meghalnak, ő mindig él...» Kuncz Aladár könyve mintha ezzel a vízióval belevágna az egész modern társadalom gyötrő és izgató problémájába. Ő is megrajzolja az utat, mely az egyéntől a kollektivitásig vezet. Minden igazi nagy élet és nagy művészet útja ez: beletorkolás valami egyetemesbe, valamibe, ami több a mi kis életünkénél. Vannak, akik ebből a felismerésből politikai, társadalmi fegyvert akarnak kovácsolni s azt az egyén és minden személyi szépség és igazság ellen fordítani. Kuncz Aladár távol áll minden politikai elgondolástól. Az ő fekete barátja a szenvedésből fakadt szeretetnek, jóságának, irgalomnak a szimboluma. Ha kommunista szimbolum, úgy ez a katakombák kommunizmusa, keresztény kollektívizmusa a szó legideálisabb értelmében. A fekete barát nem akar diktaturát, senki diktaturáját, se franciáét, se németét, se polgárét, se proletárét. A fekete barát nem uralkodni, hanem szolgálni akar. Mindenki lelkének jobbik, nemesebbik részéből szőtt lélek. Jellemző, hogy a ezt kollektív ideált éppen az az író alkotta meg, aki regényében az egyéni színek végtelen variációját láttatta s a személyiségek légióját vonultatta fel. Nagy kiegyenlítődést jelent az ő gondolata. Egyén nélkül nincs kollektivitás, kollektivitás nélkül nincs egyén.

10.

«Egyéni» gondolat a könyv másik óriási gondolata: *a belső szabadság*. Bennem ez maradt meg első-utolsó, uralkodó impresszióknak. Ezen a ponton találkoztam leginkább és legteljesebben Kuncz Aladárral. Szilveszter-éjszaka Noirmoutier-ban. A foglyok a bástyatorony padlásán gyűlnek össze titokban, köszönteni az újesztendőt. A közeli templomtoronyban megszólalnak szokatlan, irtózatossal zúgással a harangok, a pohár megáll döbbszent kezükben, nem tudnak koccintani. Hazagondolnak tétova, félénk, szárnyalni nem tudó gondolatokkal. Ekkor belép egy szegény, zavarodott elméjű társuk. Furcsákat beszél. Aztán elénekli nekik azt a régi nótát: «Végimentem az ormódi temetőn».

Furesa meghatódás vesz mindnyájukon erőt. A hazagondolás kezd erősebb, konkrétebb, színesebb, szárnyalóbb lenni. Olvadnak, melegednek, megáradnak a nyomorult, földhözvert lelkek. Eltűnik az egész idegen, sívár, gonosz környezet, lehull a körülmények lánc, felpattannak a börtönajtók, tengerek járhatóvá lesznek, nincs távolság, nincs elszakítottság, nincs háború, nincs szolgaság. S ekkor a szegény örült varázsló az örület és az igazság rettentő feloldó erejével odavágja nekik: «Ti most szabadok vagytok, mondom nektek — szabadok!»

11.

Több, mint egy évtizede érzem és hiszem és hirdetni is próbálom gyengén és egyre fogyó erővel itt, Erdély nyomorult földjén azt a gondolatot, amelyet Kuncz Aladár könyve a síron túl is olyan óriási erővel hirdet most. A gondolatot, mely az örület és az igazság erejével hirdeti e földkerekség minden rabszolgánépének — nem is a «síkralépést pirosló arccal és piros zászlókkal» — csak azt, hogy ahol a gondolat munkál, a képzelet röpül, az emlékezet meg nem áll, ott bármilyen külső körülmények közt szabadság van.

Minden rabság történetének ez az utolsó és megváltó pszichológiája: Ahol Lélek van, ott szabadság van.

Reményik Sándor.

Széchenyi és Kossuth vitája. (Magyarország Ujabbkori Történetének Forrásai. *Gróf Széchenyi István írói és hírlapírói vitája Kossuth Lajossal.* Szerkesztette és bevezetéssel ellátta dr. *Viszota Gyula.* II. rész. (1843—1848.) Bp. 1930. A M. Történelmi Társulat kiadása.)

Ez a hatalmas kötet második s egyszersmind befejező részét nyújtja annak a becses forrásanyagnak, mely a szabadságharc előtti fontos publicisztikai küzdelmek hiteles aktáit tartalmazza. A egyszerű szellemi mérkőzést első sorban Széchenyi és Kossuth vívták ugyan, de erkölcsi résztvevői között ott látjuk az akkori idők minden számottevő politikusát; a címbeli «hírlapi vita» szövegéből tehát végeredményül a legizgatóbb kortörténeti rajz körvonalai bontakoznak ki. A szóbanforgó politikai viaskodás első szakaszának anyagát a Napkeletben már ismertettük (1928. évf. II. k. 385. l.); a nem kevésbé érdekes folytatás nemrég jelent meg Viszota Gyula gondos bevezetésével és sokirányú gazdag tájékoztatójával.

Az új kötet szöveggyűjteménye Széchenyinek és Kossuthnak a közteherviselés érdekében írt hírlapi

cikkeivel kezdődik, ezután jön a «közvetett támadások» és egyes viták anyaga, míg utolsónak a Politikai Programm-töredékek és köre címen egybefolyt iratok olvashatók. Az érdekes polemia darabjai oly módon vannak elrendezve, hogy a problémát fölvető cikket rögtön követi a tételnek az ellenfél szempontjából való megvitatása. Ily módon az elvi harc szinte az egyidejűség frissességével újul meg az érdeklődő előtt. Nagyban elősegíti ezt a tudós kiadónak az az eljárása, hogy a másoktól származó, de a főszereplők vitájába bekapcsolódó iratokat, vagy hozzászólásokat sem mellőzte. (Pl. Rosty Zsigmondnak A pisztoly idő előtti elsütéséről szóló cikkét; vagy Valero leveleit Széchenyihez és Kossuthhoz; A Pecsovicsok utolsó fortélyá c. névtelen röpiratot stb.) Mindezeket kiegészíti a Függelék becses adatközlése, melyben egyebek közt Kossuthnak eltiltott vezércikkein és Széchenyi cikktervezetein kívül a két nagy embernek egymásra vonatkozó feljegyzései s a rendőrségnek mindkettőjüket illető jelentései különösen érdekesek. A szöveget tartkító, ma már csak utánjárással kibogozható vonatkozások megfejítése Viszota Gyula ér-